

NEVEZÉKTANI ÉS FUNKCIONÁLIS MEGHATÁROZÁSI PROBLÉMÁK EGY TÁRGYCSOPORT KÖRÜL: AZ ÚGYNEVEZETT „TŰZIKUTYÁK”

A tűzikutyák jól ismert tárgyak a hazai és külföldi etnográfiai szakirodalomban.¹ Számos hazai múzeum néprajzi gyűjteménye is büszkélkedhet komoly tűzikutya-kollekcióval [1. tábla 1–2]. A késő középkortól/kora újkortól kezdve egészen a mai napig többnyire olyan fémről – az esetek döntő részében kovácsoltvasból – készült, állványszerű tárgyakat hívtak/hívnak így, amiket általában nyitott tűzhelyek, esetleg kandallók tűzterében helyeztek/helyeznek el.² E tárgyak egyértelmű, jól azonosítható funkciója az (volt), hogy a rájuk helyezett fahasábok számára elégetésük során folyamatosan biztosítsa az oxigénnel való ellátottságot, s így a hasábok megfelelő, s lehetőség szerint teljes körű égését biztosítsa, illetve kiegészítő funkcióként nyársak/piszkavasak megtartására is alkalmasak (voltak). Ez utóbbiak számára gyakorta különböző füleket, kampókat erősítettek e tárgyra (vagy alakították ki ezeket az anyagukból, többnyire kovácsolás révén). E jól meghatározható funkcionalitással rendelkező tárgyak a részleteiket tekintve ugyan meglepő változatosságot mutatnak (így léteznek három- és négy lábú stb. típusok is közöttük), főbb alakítási sajátosságait tekintve azonban alapvetően megegyeznek [1. tábla 3–4; 2. tábla 1–2]. Egy-egy állatalakhoz való általános formai hasonlóságukra pedig készítőik gyakorta azzal is ráerősítettek, hogy olyan kiegészítő – például fület, orrot, száját mintázó – elemekkel és egyéb díszítványokkal (véséssel stb.) látták el őket, amik az említett hasonlóságot tovább erősítették. Alakjuk (és díszük) alapján többnyire négy lábú emlősöket (kutyt vagy farkast), esetleg mitikus állatokat (például sárkányt) idézhetnek/idézhetnek föl. Lényegében innen szerezték legerősebb, s a szakirodalomban máig leginkább használt elnevezésüket, a tűzikutyát is.³

A hazai néprajzi anyagból kizárólag a tűzikutyák fémről (vasból) készült példányai ismertek, más alapanyagból készített változataik teljességgel ismeretlenek.⁴ Ugyanakkor a kutatás már a 19. században elkülönített a régészeti leletanyagból egy, a szerzők által ugyancsak tűzikutyának nevezett tárgytypust, mely nem kőből vagy fémről készült, hanem agyagból formázták meg.⁵

Ezek döntő része őskori (nagyobbrészt késő bronzkori és vaskori) lelőhelyekről ismert. Ezeknek a változatos formájú agyagtárgyaknak a valódi funkciójával kapcsolatban egészen máig nem jutott nyugvópontra a régészettudomány. Felmerült a vasból készült „valódi” tűzikutyákéval megegyező funkciójuk is, de egy ettől gyökeresen eltérő, kultikus, vallási jellegű funkció is.⁶ Különösen a gazdagabban díszített darabokat tartották tűzoltárnak, holdidolnak is.

E tárgytypust kimerítő részletességű kutatástörténetét – a hazai darabok felgyűjtésével és elemző értékelésével – példaértékűen és máig hatóan Nagy László 1979-ben adta közre. Megállapításai a következőképpen összegezhetők: e tárgyakat két fő típusra lehet osztani: „Tűzikutya névvel általában – mint eddig is többen – [a] nemesfémrúd idomú, kis szarvakkal és állatfejekkel is ellátott, láb nélküli típusfajtákat jelölöm, holdidol névvel a lábakon álló, hosszú nyakú teriomorf tárgyakat.”⁷ Nagy összesen 154 leletet gyűjtött össze, ezek részletes vizsgálata gondos megmunkálásra, iszapolásra, égetésre és kidolgozásra mutat. Nagy végül négy fő típust (A–B–C–D) és ezek altípusait különítette el [3. tábla 1–3]. Számos díszítőelemet figyelt meg rajtuk: függőleges, vízszintes és ferde barázda, rovátkolás, bevagdolás, bebökődött lencsedísz, pontsor, mélyített és plasztikus füzérdísz, vízszintes és ferde fazettálás, turbántekercs stb.⁸ Ami a pontos korhatározásukat illeti, érdemes talán szó szerint idézni megállapításait: „A tipológiai sort, amelyet több

* Szegedi Tudományegyetem BTK Régészeti Tanszék, MTA–ELTE–SZTE Selyemút Kutatócsoport, sz.felfoldi@gmail.com

¹ BÁTKY 1909, 79–89; BÁTKY 1938, 1–11; GUNDA 1951, 279–281; VIGA 1975, 93–98.

² A hazai környezetbe feltehetően Itália irányból érkezett a tárgytypus, s az előkelő társadalmi köröktől kiindulva terjedt el széles körben a használata (BÁTKY 1909, 79–80).

³ Ismert még tűzvas, vaskakas, vasló, vaskutya, vasmacska néven is (MERINGER 1891, 134–141; MURKO 1906, 17; BÁTKY 1909, 78).

⁴ Ezúton szeretném megköszönni Simon András és Mód László néprajzkutatóknak szíves szóbeli közlésüket! – Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a tárgytypussal elsőként foglalkozó BÁTKY Zsigmond már 1909-ben jelezte, hogy Magyarországon valóban ismeretlenek más anyagból készült variánsaik, de Szlovéniában, Val Resiában, Horvátországban, Krajinában, illetve Montenegróban ismertek durva kőből faragott, funkciójukban hasonló feladatot ellátó darabok is (vö. BANCALARI 1900, 3; MURKO 1906, 17; BÁTKY 1909, 78).

⁵ NAGY 1979, 19–73; vö. már korábban BÁTKY 1909, 79 stb. – Azóta több újabb darabbal bővült e leletcsoport: PATAY 2002, 217–222; POLGÁR 2008, 167–169; FULLÁR 2009, 29–32; MOLNÁR–FARKAS 2011, 62–64 stb. A szerzők változatlanul a tűzikutya kifejezést használják ezekre.

⁶ Elvételezettől is eltérő praktikus funkciómeghatározások is előfordulnak, különösebb bizonyító apparátus nélkül. Lásd például Banner János ötletét, aki fejezőknek tartotta ezeket (BANNER 1941, 57).

⁷ NAGY 1979, 19.

⁸ NAGY 1979, 39.

mint másfélszáz tűzikutya és holdidol, főként töredék, összehasonlító vizsgálata alapján állítottam össze, időrendjük is igazolni látszik. A sor elejére tett A típusú példányok kronológiája még megoldatlan ugyan, az azonban bizonyos, hogy a B és C típuscsoportok az urnamezős korba keltezhetők, közülük a B típusúak minden valószínűség szerint a kor elejére, a C típusúak a kor végére. A közbeeső változatok kialakulásának folyamata nyilván a kettő között mehetett végbe. Az urnamezős kor C típusú idolkait a D típusú kalenderbergi stílusú relief díszítésű idolváltozatok követték az urnamezős kort felváltó klasszikus hallstatti kultúra leletanyagában. A soproni csoport területén főként a HC periódusba sorolhatók. Időbeosztásukat több más dunántúli lelőhely D típusú idolja is támogatja. Az egész tipológiai sor időrendileg még hiányzó, egyetlen közbenső láncszemét a HB=HC átmeneti kor idoljában kell keresnünk. Valószínűleg olyan jellegű típusváltozatban, amelynek díszítetlen nyak- és fejformája a Zalaszentiván-Kisfaludi-hegyen gyűjtött szórványtöredék megfelelője. A legközelebbi továbbfejlesztett támasztóléces változatot Sopronkeresztúrról, kísérő kerámiája is talán már a HC elejére utalja.⁹

Ami az említett tárgyak funkcionális meghatározását illeti, az eredmények a következőképpen foglalhatók össze: a magyarországi tűzikutyák és holdidolok nem lehettek főzéshez vagy tüzeléshez használt eszközök. A leggyakoribb tűzikutyatípusok (A, B, C, C2) többsége nem éri el a kellő fahasábmennyiség megtámasztásához szükséges hosszúságot [2. tábla 3].¹⁰ A holdidolok törzse (C3, D) általában még rövidebb. Emellett utóbbiak homorú alakja miatt a fahasábok, ha el is férnének rajta, egymásra csúsznának. E leleteken a tartós tüzelés hatása alig fedezhető föl. Ez utóbbi nyomok is inkább a telepek/házak tűzvéseire vezethetők vissza.¹¹ Ha e tűzikutyák valóban tüzelőeszközök lettek volna, legalább a levegőjárást biztosító lyukakban kellene füst- és/vagy koromnyomoknak lenniük, ilyenek azonban nem észlelhetők rajtuk. Semmi sem bizonyítja két tűzikutya egymás mellé állításával nyárstartóként való használatát sem. Egyébként sem került mindeddig elő egy ilyen elméletet valószínűsítő két egyforma, ilyen készségeként használható tűzikutya sem. A praktikus tűzhelyi használathoz való eszköz végül nem tette volna szükségessé anyaguk és felületük gondos megmunkálását, fényesítését, gazdag díszítéseiket. A mindennapos tüzelés, főzés szüksége, emiatt ismételt elhasználódásuk, újjakkal való pótlásuk nem is adhatott módot és időt e nem kis munkát igénylő járulékos elemek elkészítéséhez. A magyarországi leletek tehát egytől egyig nem praktikus célokat szolgáltak, hanem valamilyen kultusz szakrális eszközei lehettek.¹²

Nem igazolhatóak tehát sem a tűzikutya, sem a holdidol névvel jelölt eddigi értelmezések. A tűzikutyák aligha lehettek tüzelést, főzést elősegítő háztartási eszközök, a holdidolok pedig ugyancsak nem lehettek a holdkultusszal kapcsolatos szakrális tárgyak, Nagy László azonban mégis megtartotta a szakirodalomban használatos mindkét elnevezést, bár csupán formai megkülönböztetésként.¹³

Tehát a modern régészeti kutatás mindmáig nem tudta megállapítani, hogy pontosan mire is használták ezeket a tárgyakat, meglátásom szerint egy dolgot mégis sikerült teljes bizonyossággal kizárnia: ezeket az agyagtárgyakat a legkevesbé sem tarthatjuk az újkori/legújabb kori „valódi”, azaz fémből készített tűzikutyák agyagból készített párhuzamainak, avagy előzményeinek.¹⁴ A „tűzikutya” megnevezés használata így e tárgyak egyik csoportjára vonatkozóan sem adekvát. S noha jól érzékelhető a régészeti szakirodalomban az is, hogy a kutatók egy része tulajdonképpen „jobb híján”, vagy még inkább a „szakirodalmi hagyomány”, esetleg az „egyszerűség kedvéért” használja a „tűzikutya” kifejezést ezekre, talán mégis ideje lenne e meghaladottnak tekinthető megnevezésen is túllépni már.

S hogy a helyzet még bonyolultabb legyen, a hazai régészeti szakirodalomban egészen széles körben elterjedt egy harmadik tárgycsoport „tűzikutyaként” való meghatározása is.¹⁵ Ezek a többnyire átfűrt kúp/csonka kúp, gúla/

⁹ NAGY 1979, 61. Ami az elterjedésüket illeti: „Időrendjüknek megfelelően a tűzikutya- és holdidolleletek topográfiai képe általában egybeesik korszakaik elterjedési térképével. Eltekintve a kronológiailag problematikus A típusú példányok Szeghalom-környéki lelőhelyeitől, a biztosan urnamezős korú B és C típusú tűzikutyák és holdidolok úgyszólván az egész Dunántúlon előfordulnak. Több változatuk együtt különösen azokon az urnamezős telepeken, ahol kiterjedtebb volt a kutatómunka, így főként Velemen, Sághegyen. Lengyelen, Bakonyszentkirály-Zöröghegyen és Békásmegyeren. Hallstatti kori idolkat keletalpi eredetüknek megfelelően a Dunántúl nyugati és déli területeiről ismerünk, mint Velemről, Zalaszentiván-Kisfaludi hegyről, Nagyberki-Szalacsckáról, Lengyelről. Legtöbb változatban és legnagyobb számban az évtizedek óta rendszeresen ásott és az eddigi eredmények szerint csak az urnamezős kor végén megszállt Sopron vidéki telepekről és a hozzájuk tartozó temető halomsíraiból” (NAGY 1979, 61–62).

¹⁰ Ezek méretei 6 cm-től ugyan egészen 57 cm-ig terjednek, de döntő többségük háthossza (amelyre elvben a fahasábokat lehetne fektetni) nem éri el a 20 cm-t sem (NAGY 1979, 38).

¹¹ NAGY 1979, 38–39.

¹² NAGY 1979, 65.

¹³ NAGY 1979, 19.

¹⁴ NAGY 1979, 65–66; vö. MOLNÁR–FARKAS 2011, 62–64.

¹⁵ E tárgyak – szemben a késő középkor és a modern kor kovácsoltvas tűzikutyáival, avagy a kései bronzkor, illetve a vaskor imént tárgyalt agyagtárgyaival – jóval hosszabb perióduson keresztül, a neolitikumtól egészen a középkorig ismertek, és számos különböző korszakból származó település leletanyagában maradtak fenn, lényegében évezredekig keresztül (LOVÁSZ 1988, 134, 6. kép; D. MATUZ 1991–1992, 10, 54, 20. kép; LISKA 2000, 107; B. HELLEBRANDT 2016, 77, 62. kép 5–10. stb.) Például bronzkori környezetből: Gyulavarsánd–Laposhalom (MMM ltsz.: 52.432.1), szarmata környezetből: Hódmezővásárhely–IV. téglagyár (TJM ltsz.: 55.31.2), középkori környezetből: Csongrád (TLM ltsz.: 57.8.8). A sort hosszasan lehetne folytatni!

csonka gúla alakú agyagtárgyak ráadásul még csak alakilag sem hasonlítanak a fent említett két tárgycsoporthoz (azaz a „valódi”, fém-ből készült tűzikutyákhoz, illetve az agyagból készített, hozzájuk legalább alakilag legalább részben hasonlító, de azokkal szemben egyértelműen más célokból előállított második tárgycsoporthoz). E harmadik csoportba sorolható tárgyak funkcióját is egyes kutatók a „valódi” tűzikutyák funkciójához tartják hasonlatosnak,¹⁶ azaz – legalábbis e vélekedések szerint – a nyitott égésterekbe helyezve a fahasábok jobb égéséhez, azaz oxigénnel való ellátásához járulhattak hozzá. E tömör, kiegészített agyagtárgyak zömmel kúpos vagy épp gúla alakja azonban – bár teljességgel nem zárja ki a fenti funkciót (tehát, hogy fahasábok alátámasztásaként (is) használják ezeket) –, valójában nem túl ideális egy olyan feladat betöltéséhez, amelyre a néprajzi gyűjtemények vasból készült tűzikutyái formájukból adódóan nyilvánvalóan sokkal alkalmasabbnak tűnnek.

E harmadik csoportba sorolható tárgyak ráadásul formailag/alakilag tökéletesen megegyeznek egy olyan tárgycsoport példányaival, melyeknek funkcionálisan nyilvánvalóan semmi köze a nyitott tűzhelyekhez, s a „valódi” tűzikutyákhoz. E többnyire gúla/csonka gúla, illetve kúp/csonka kúp alakú tárgyakat az őskortól egészen a középkorig bezárólag alapvetően szövöszéknehezékként, hálónehezékként, esetleg zsúpfedeles háztetők nehezékeként szokták azonosítani [4. tábla 1–8].¹⁷ E tárgycsoportok részletes tárgyalása és elemzése szétfeszítené jelen dolgozat kereteit. Itt és most elég talán annyit megjegyezni, hogy bár e tárgyak pontos funkcióinak meghatározása körül is vannak viták, az egy helyen/egy objektumban előkerült leletek száma (például, hogy egy több darabból álló sorozat darabjaiként kerültek-e elő – hiszen mind a szövöszékekhez, mind a hálókhoz súlyok egész szériájára volt szükség), valamint ezek pontos előkerülési körülményei (például egy épület belső falához támasztott szövöszék összeomlását követően a fal mentén szétszóródott szövöszéknehezékek esetén) és sok egyéb tényező alapján már nagyobb biztonsággal azonosíthatók, s határozható meg funkciójuk [5. tábla 1–6].¹⁸

A komolyabb probléma azokkal a darabokkal van, amelyek például magukban, vagy csupán egy-két társukkal együtt (tehát határozottan nem egy nagyobb darabszámú csoport egyik tagjaként) kerülnek elő, vagy épp különleges, váratlan helyzetben/pozícióban. Ilyen különleges, váratlan helyzet lehet például, amikor egy-egy ilyen nehezéknek tűnő tárgy egy tűzhelyként használt objektumban vagy annak közvetlen környezetében lát napvilágot. Ez utóbbiak esetében – különösképp, ha másodlagos égésnyomok is láthatóak rajtuk – fordul elő a leggyakrabban az ásatási dokumentációkban, múzeumi leltárkönyvekben, illetve publikációkban a „tűzikutya” meghatározás [6. tábla 1–2].¹⁹

Mint fentebb jeleztem, maradéktalanul ez a lehetőség sem zárható ki persze, de a szerb régészeti kutatásnak köszönhetően létezik egy sokkal valószínűbb meghatározása is ezeknek a tárgyknak.

A nehezékekhez nagyon hasonló kúp vagy csonka kúp, esetleg gúla vagy csonka gúla formájú tárgyak között ugyanis szerb kutatóknak (legfőképpen Biljana Dordjevićnek) – recens néprajzi adatok bevonásával – sikerült ugyanis meghatározniuk egy önálló tárgycsoportot, amelyet az általuk *crepuljának* nevezett kenyérsütő tálak²⁰ támasztékként azonosítottak és *topkának* (angolul *supportnak* vagy *padnek*) neveznek [6. tábla 3].²¹ E tárgyak eredeti (de valószínűbb, hogy inkább másodlagos)²² funkciója az volt, hogy a kenyérsütő tálak és más edények számára stabilitást/támasztékot nyújtsanak a kemencékben és a nyílt tűzhelyekben [6. tábla 4]. Az újkorban a *topka* nevet alapvetően a Szkopje-völgyben, illetve Prizren (Koszovó) környékén használták. A tárgyról és már-már feledésbe merült funkciójáról a néprajzi szakirodalomban elsőként Milenko Filipović írt.²³ Ő végül a *topka* kifejezés használata mellett döntött, noha Kelet-Szerbiában, ahol ezeket az őskortól kezdődően változatlan formában előállított tárgyakat készítették, számos más kifejezést is használnak rájuk, így például *pop*, *popče*, *starče*.²⁴ A Balkán-hegység egyes tájain még

¹⁶ Például császárkori telepnl: Miskolc–Szabadság tér (K. VÉGH 1964, 45), gepida teleprészletnél: Battonya–Szindai gyepl. I. ház (SZABÓ–VÖRÖS 1979, 219, 224; SZABÓ 2010, 106).

¹⁷ Vö. BOKORNÉ NAGY 1982, 17–26.

¹⁸ Például HOREDT 1979, 97, 151–152; CSEH 1986, 4; SCHIERER 1987, 37–45; ZIMMERMANN 1990, 418; CSEH 1991, 192; SKRIBA–SÓFALVI 2004, 123, 128, 8. kép, 129, 10. kép, 130, 147, 150–151. A szövöszéknehezékek kutatása már régóta a kutatás homlokterében áll, hiszen a telepek egyik igen gyakori lelet típusáról van szó, különösképp a népvándorlás kori telepeken (vö. SCHIERER 1987, 29–89; B. TÓTH 2006, 72–74; SZABÓ 2010).

¹⁹ Például gepida telepről: Egerlövő–Homokpart l. ház (LOVÁSZ 1988, 130–131). Ezen esetek egy részében a kutatók e „tűzikutyákat” egyfajta „fűtőberendezésként” értelmezik. Úgy vélik, ezeket valahol az épületen kívül felmelegíthették, majd a házakba vitték őket, ahol azok leadták a hőt, ily módon felmelegítve a helyiségeket (vö. LOVÁSZ 1988, 131; SZABÓ–VÖRÖS 1979, 219, 224 stb.).

²⁰ Vö. DJORDJEVIĆ 2005, 64; VIDA 2011, 710, 729; CARLTON 2013, 204, Fig. 1, 212, 213, Note 6; BALOSI RESTELLI–MORI 2014, 53–54.

²¹ DJORDJEVIĆ 2005, 64; DJORDJEVIĆ 2011, 17–18; DJORDJEVIĆ–ZLATKOVIĆ 2011, 32; DJORDJEVIĆ–NIKOLOV 2013. Ezúton szeretném megköszönni Takács Miklós szíves segítségét, hogy egy másik tárgycsoport, az úgynevezett „halsütő tálak” után folytatott nyomozásom során figyelmembe ajánlotta Biljana Dordjević munkáit!

²² A másodlagos felhasználás valószínűségét erősítheti meg az is, hogy a fenti *topkák* is gyakorta át vannak fűrva, amelyet alapvetően kétféle módon lehet magyarázni: a valószínűbb, hogy a furatok a korábbi funkcióra (azaz felfüggesztésükre, s így szövöszék-, háló-, esetleg tetőnehezék-funkciójukra) utalnak, a talán kevésbé valószínű másik eshetőség, hogy a tűztérben átforrósodott tárgyakat e lyukakba illesztett másik eszközzel (bot, farúd stb.) lehetett a tűztérben megigazítani, áthelyezni. Erre a következtetésre jutott korábban Csalog József is (Csalog József szóbeli közlése M. Nepper Iboljának vö. M. NEPPER 1970, 88).

²³ FILIPOVIĆ 1951.

²⁴ FILIPOVIĆ 1951, 81–96; DJORDJEVIĆ–ZLATKOVIĆ 2011, 38.

mindig *popovčićine*nek nevezik ezeket.²⁵ Biljana Dordjević Milenko Filipovićara utalva megjegyzi, hogy a *topka* az úgynevezett női fazekasság egyik speciális produktuma volt, amelyet nemcsak kenyérsütő tálak, de tepsik, sütőharangok és más, a kemencékbe, tűzhelyekbe tett edények alatt, azok megtámasztására használtak.²⁶ A *topkák*at, a kenyérsütő tálakat és az ezekhez készített fedőket (sütőharangokat) máig egy-egy összetartozó készlet egyes elemeiként definiálhatjuk a Balkán-félsziget keleti területein.²⁷

Úgy gondolom ezután, hogy ezek a hazai régészeti anyagból is jól ismert, korábban gyakorta „tűzikutyának” meghatározott kúp, csonka kúp, gúla, csonka gúla stb. tárgyak valójában nem „tűzikutyák”, hanem sokkal inkább a szerb kutatásból megismert *topkák*.²⁸ Ezekre magyarul a *tűztéri edénytámasz* vagy *edénypad* talán a legmegfelelőbb meghatározás, ami ugyan kissé nyakatekertebbnek tűnik, mint a „tűzikutya” kifejezés, annál mégis pontosabban és jóval precízebben írja le az egykori valóságot. Ezzel együtt a hazai régészeti ásatások során is gyakorta megfigyelt jelenségre, amikor is csupán egy-két-három „szövőszéknehezék” vagy „hálónehezék” kerül elő egy-egy objektumból, lakóépületből, e funkció akár hitelesebb magyarázatot is nyújthat.²⁹ Egy tűzikutya-funkcióban használt agyagtárgynak – a hosszú és folyamatos égésnek való kitettség miatt amúgy teljesen át kellene égnie, ez azonban a „tűzikutyának” meghatározott tárgyak egy részénél biztosan nincs így. A tűztéri edénytámaszt/edénypadot viszont elegendő volt csak a sütés idejére a tűzterbe helyezni (mondjuk a parázs fölé), tehát egy ilyen funkció esetében a tűznek való kitettség időtartama rövidebb, intenzitása kisebb lehetett, mint egy valódi, fémből készült „tűzikutya” esetében.³⁰

Ezek után úgy vélem, hogy a régészeti szakirodalom túlságosan is nagyvonalúan, leegyszerűsítően nevez el egymástól nem csupán anyagukban, de alakilag, s funkcionálisan is jelentősen különböző tárgyakat „tűzikutyáknak”. Így lényegében elfedve a közöttük lévő meglehetősen nagy különbségeket, s noha a kutatók döntő többsége pontosan érzékeli a bemutatott három tárgycsoport közötti eltéréseket, e nevezéktani probléma mindenképp félreértésekhez járulhat hozzá, s ezzel a múlt lehető legpontosabb megismerésének ez esetben nyilvánvalóan apró, de nem teljesen lényegtelen gátjává válhat. Érdemes lenne megfontolni, hogy a néprajzi anyag valódi tűzikutyáitól már nevükben is elkülönítve kellene leírni és elemezni az itt tárgyalt tárgycsoportotok egyes darabjait. Talán a legkomolyabb probléma a második tárgycsoportba sorolható agyagtárgyak pontos (funkcionális) megnevezésével adódik, míg a harmadik tárgycsoport esetében a „tűztéri edénytámasz” vagy „edénypad” elnevezések valóban közelebb állhatnak a valósághoz, mint a „tűzikutya” meghatározások.

A helyzet azért is roppant bonyolult, mivel az egykor élt emberek praktikus gondolkodásmódjába belefért, hogy egy tárgyat többféle funkcióban is felhasználjanak. A valóságban valószínűleg úgy kell ezt az egészet elképzelnünk, hogy egy-egy ilyen tárgynak akár hosszabb, egyedi története volt, így például egy szövőszéknehezék idővel tűztéri edénytámaszá is válhatott.³¹ Egyedül tehát a lelőhelyek mikrokörnyezetének, a lelőköri körülményeknek és a kontextusoknak, valamint maguknak a tárgyaknak a lehető legalaposabb megfigyelése és elemzése (kopásnyomok,³² égésnyomok stb.) nyújthat segítséget a földbe kerülésükkor betöltött funkciójuk pontos(abb) meghatározása során.³³

²⁵ A *pop* és a belőle képzett alakok jelentése 'pap', a *starče* jelentése 'öregember' (DORDJEVIĆ 2011, 30, ψychota 14).

²⁶ FILIPOVIĆ 1951, 81; DORDJEVIĆ 2005, 65; DORDJEVIĆ 2011, 23, 31, ψychota 27; vö. CARLTON 2013, 204.

²⁷ DORDJEVIĆ 2005, 64, Fig. 2; DORDJEVIĆ 2011, 18; DORDJEVIĆ–ZLATKOVIĆ 2011, 33.

²⁸ Izgalmas jelenség a *topkák* csúcán rendszerint megfigyelhető kereszt alakú bekarcolás, amely jelenség a hazai régészeti anyagból ismert hasonló tárgyak esetében is időnként megfigyelhető.

²⁹ FILIPOVIĆ 1951, 81–96; TOMIĆ 1983, 20; DORDJEVIĆ 2011, 17.

³⁰ Vö. M. NEPPER 1970, 88. A nehezszerű tárgyakon megfigyelhető gyakori égésnyomok megítélése mindazonáltal egyes esetekben roppant nehéz, gyakorta nem eldönthető, hogy e tárgyak rendszeres használatából fakadnak, avagy például azon ház leégése során elszenvedett (többnyire redukált) égésnyomokról van-e szó, amelyből előkerültek (vö. SKRIBA–SÓFALVI 2004, 123, 127–128, 131, 137).

³¹ Sőt! Még akár további funkciók sem kizártak. Erre jó példa a Vera Kristić által jegyzett ötlet, amely nem zárja ki azt sem, hogy az átfűrt kúp/csonka kúp vagy gúla/csonka gúla alakú tárgyakat akár orsók különleges felfüggesztéséhez is használhatták (vö. KRISTIĆ 1996, 145, Fig. 2) [6. tábla 5]. De én magam is megtoldanám a funkcionális ötleteket még egy továbbiival. Az sem kizárt, hogy e tárgyak másodlagos felhasználásban a néprajzi anyagból is ismert úgynevezett forgácsvilágítóként működtek. Bátky Zsigmond a következőt írja ezekről: „A forgácsvilágító az emberiség egyik legrégebb világító szerszáma. Tudjuk, hogy viaszot, gyantát, zsírt, olajat használtak világításra, de mindezeket megelőzi a nyitott tűzhely szolgáltatta fény, mely a jótékony meleg mellett világossággal is ellátta a lakóhelyiségeket, mely a mai konyhának felelt meg. Ha a tűz kialudt, közelfekvő volt a gondolat, hogy egy hosszú szál forgácsot gyújtsanak meg, hogy az, valamiféle csipetetőbe szorítva, tiszta lángjával tovább világítsa a helyiséget. Így jöttek létre a forgácsvilágítók...” (BÁTKY 1992, 132). Korántsem tartom tehát elképzelhetetlennek, hogy e gúla és kúp alakú tárgyakat másodlagosan felhasználva, azok furatába forgácsot helyezve, akár forgácsvilágítóként is használhatták [6. tábla 6].

³² M. Nepper Ibolya például a Körös kultúra nehezekeivel kapcsolatban hívta fel arra a figyelmet, hogy „Ha a nehezekeket valóban használták volna dobóháló feszítésére az erős kopásnak feltétlenül nyomát kellene találnunk. Ez azt jelentené, hogy a használatban levő hálónehezékeken vagy a már abból kivont példányokon a felületi keményre égett agyag le kellett volna kopjon, s előbukkanna a belső rész fekete színe.” (M. NEPPER 1970, 88). A szövőszéknehezékeken az egyirányú felfüggesztésből fakadó bevágódás nyomai ugyanakkor gyakorta megfigyelhetők (vö. például SKRIBA–SÓFALVI 2004, 137, 139).

³³ Jelenleg is végzem – egyelőre régészeti korszakoktól függetlenül – a „tűzikutyaként” meghatározott kúp/csonka kúp, valamint gúla/csonka gúla alakú tárgyak felgyűjtését, elemzését, valamint lelőköri körülményeik részletes vizsgálatát, amelynek révén – reményeim szerint az esetek egy részében legalábbis – talán közelebb jutunk földbe kerülésük időpontjában betöltött funkciójukhoz is.

Mindent egybevéve pedig érdemes lenne megfontolni, hogy a jövőben a tűzikutya kifejezést csak a néprajzi gyűjtemények valódi tűzikutyáira használjuk, az említett további két tárgycsoportot pedig a valódi funkciójukhoz közelebb álló megnevezésekkel illessük. Ideje lenne talán a hazai régészeti szakirodalomban is a „jobb híján” használt megnevezéseket egyszer, s mindenkorra lecserélni.

Irodalom

- BALOSI RESTELLI–MORI 2014 = Balossi Restelli, F. – Mori, L.: Bread, baking moulds and related cooking techniques in the Ancient Near East. *Food and History* 12 (2014), 39–55.
- BANCALARI 1900 = Bancalari, G.: Volksmäßige Benennungen der Geräte. *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien* 30 (1900), 1–25.
- BANNER 1941 = Banner J.: *A kőkori élet Békés vármegyében*. [Gyulai Dolgozatok 4.] Gyula 1941.
- BÁTKY 1909 = Bátky Zs.: Tüzi kutyák a M. N. Múzeum néprajzi osztályából. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője* 10 (1909), 78–89.
- BÁTKY 1938 = Bátky Zs.: Ujabb adatok a magyar tűzikutyákhoz. *A Néprajzi Múzeum Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára Értesítője* 30 (1938), 1–11.
- BÁTKY 1992 = Bátky Zs.: *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére*. Budapest 1992.
- BOKORNÉ NAGY 1982 = Bokorné Nagy K.: Kísérlet az újkőkori tetőnehezékek meghatározására. *MKCsM* 1982, 17–26.
- B. HELLEBRANDT 2016 = B. Hellebrandt M.: A Gáva-kultúra települése Köröm-Kápolna-dombon. *HOMÉ* 55 (2016), 11–124.
- B. TÓTH 2006 = B. Tóth, Á.: *Gepidische Siedlungen im Thessgebiet*. [MGAH 4.] Budapest 2006.
- CARLTON 2013 = Carlton, R.: Re-evaluating the Role of Women in West Balkan Pottery-making Traditions. In: *Interpreting Ceramics. Selected Essays*. Ed. Dahn, J. – Jones, J. Bath 2013, 203–215.
- CSEH 1986 = Cseh J.: Gepida csontmégmunkáló műhely és szövőház Tiszafüreden. *Múzeumi Levelek* 53–54 (1986), 3–19.
- CSEH 1991 = Cseh J.: Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton. In: *A kora népvándorláskori (gepida) telep*. [SzMMA 32] Szolnok 1991, 157–225.
- DJORDJEVIĆ 2005 = Djordjević, B. V.: Some ethnoarchaeological possibilities in the pottery technology investigations. In: *Understanding people through their pottery, Proceedings of the 7th European Meeting on Ancient Ceramics (EMAC '03)*. Ed.: Prudêncio, M. – Dias, M. – Waerenborgh, J. [Trabalhos de Arqueologia 42.] Lisbon 2005, 61–69.
- DJORDJEVIĆ 2011 = Ђорђевић, Б.: *Три лица традиционалне керамичке производње у Србији*. Београд 2011.
- DJORDJEVIĆ–NIKOLOV 2013 = Djordjević, B. – Nikolov, G.: Bread-baking Pan (*crepulja/crepna*) from Neolithic to Present in South-East Europe. The Beginning of Ethnoarchaeological Cooperation in the Region. In: *Ethnoarchaeology: Current Research and Field Methods. Conference Proceedings, Rome, Italy, 13th–14th May 2010*. Ed.: Lugli, F. – Stoppiello, A. A. – Biagetti, S. [BAR International Series 2472] Oxford 2013, 53–57.
- DJORDJEVIĆ–ZLATKOVIĆ 2011 = Djordjević, B. – Zlatković, D.: Traditional technology and its variations applied in making bread-baking pans in the Stara Planina Mountain (Serbia). In: *Traditional Pottery Making from the Ethnoarchaeological Point of View. Scientific Research and Safeguarding of Intangible Heritage. Proceeding of the First International Conference*. Ed.: Djordjević, B. Belgrade 2011, 32–41, 190–191.
- D. MATUZ 1991–1992 = D. Matuz E.: A kyjaticei kultúra földvéra Felsőtárkány-Várhegyen. *Agria* 27–28 (1991–1992), 5–84.
- FILIPKOVIĆ 1951 = Филиповић, М.: *Женска керамика код балканских народа*. [САН, посебна издања књ. 181. Етнографски институт књ. 2] Београд 1951.
- FULLÁR 2009 = Fullár Z.: Bronzkori tűzikutyák Nagyrécséről. *ZM* 18 (2009), 29–32.
- GUNDA 1951 = Gunda B.: A francia „chenet, landier” – magyar tűzikutya. *MNy* 47 (1951), 279–281.
- HOREDTE 1979 = Horedt, K.: *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*. Bukarest 1979.
- KRISTIĆ 1996 = Крстић, В.: Керамички тегови из Народног музеја у Београду. – Clay Weights from Belgrade National Museum. *Гласник Српског Археолошког Друштва* 12 (1996), 143–151.
- K. VÉGH 1964 = K. Végh K.: Kora császárkori település maradványa a miskolci Szabadság téren. *HOMÉ* 4 (1964), 45–53.
- LISKA 2000 = Liska A.: Régészeti korú tárgyak egy magángyűjtő hagyatékából. *BMMK* 21 (2000), 101–128.

- LOVÁSZ 1988 = Lovász E.: Gepida ház Egerlövön. *HOMÉ* 25–26 (1988), 127–140.
- MERINGER 1891 = Meringer, R.: Studien der germanischen Volkskunde. Das Bauernhaus und dessen Einrichtung. *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien* 21 (1891), 101–152.
- M. NEPPER 1970 = M. Nepper I.: Megjegyzések a Körös csoport eszközkészletének vizsgálatához. *DMÉ* 51:1968 (1970), 79–109.
- MOLNÁR–FARKAS 2011 = Molnár A. – Farkas Cs.: Hallstatt-kori település Vát - Bodon tábla lelőhelyen. Előzetes közlemény. *Savaria* 34/1 (2011), 43–66.
- MURKO 1906 = Murko, M.: Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen. *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien* 36 (1906), 12–40, 92–129.
- NAGY 1979 = Nagy L.: A tűzikutya és holdidol kérdése magyarországi leletek alapján. *VMMK* 14 (1979), 19–73.
- PATAY 2002 = Patay R.: Késő bronzkori tűzikutya Balácáról. *Balacai Közlemények* 7 (2002), 217–222.
- POLGÁR 2008 = Polgár P.: Újabb adatok a tűzikutyák magyarországi elterjedéséhez a késő bronzkorban. *SMK* 18 (2008), 167–169.
- SCHIERER 1987 = Schierer, I.: Ein Webstuhlbeffund aus Gars-Thunau. Rekonstruktionsversuch und Fundanalyse. *ArchA* 71 (1987), 29–89.
- SKRIBA–SÓFALVI 2004 = Skriba P. – Sófalvi A.: Langobard település Balatonlelle határában. *ArchÉrt* 129 (2004), 121–163.
- SZABÓ 2010 = Szabó É.: *A gepida textilelőállítás emlékei (orsógombok, szövőszéknehezékek)*. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged 2010.
- SZABÓ–VÖRÖS 1979 = Szabó J. J. – Vörös I.: Gepida lelőhelyek Battonya határában. *ArchÉrt* 106 (1979), 218–203.
- ТОМИЋ 1983 = Томић, П.: *Грнчарство у Србији*. Београд 1983.
- VIDA 2011 = Vida T.: Sütőharangok és sütőfedők – régészeti adatok Dél- és Közép-Európa étkezési kultúrájához. In: *Sötét idők falvai. 2006-ban Debrecenben megrendezett konferencia 2. kötete*. Szerk.: Kolozsi B. – Szilágyi K. A. Debrecen 2011, 701–817.
- VIGA 1975 = Viga Gy.: Tűzikutyák a Herman Ottó Múzeum néprajzi gyűjteményében. *HOMK* 14 (1975), 93–98.
- ZIMMERMANN 1990 = Zimmermann, W. H.: Webhäuser im ersten und frühen zweiten Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. In: *Experimentelle Archäologie in Deutschland. Beiheft 4. Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland*. Hrsg.: Fansa, M. Oldenburg 1990, 418–422.

Webirodalom

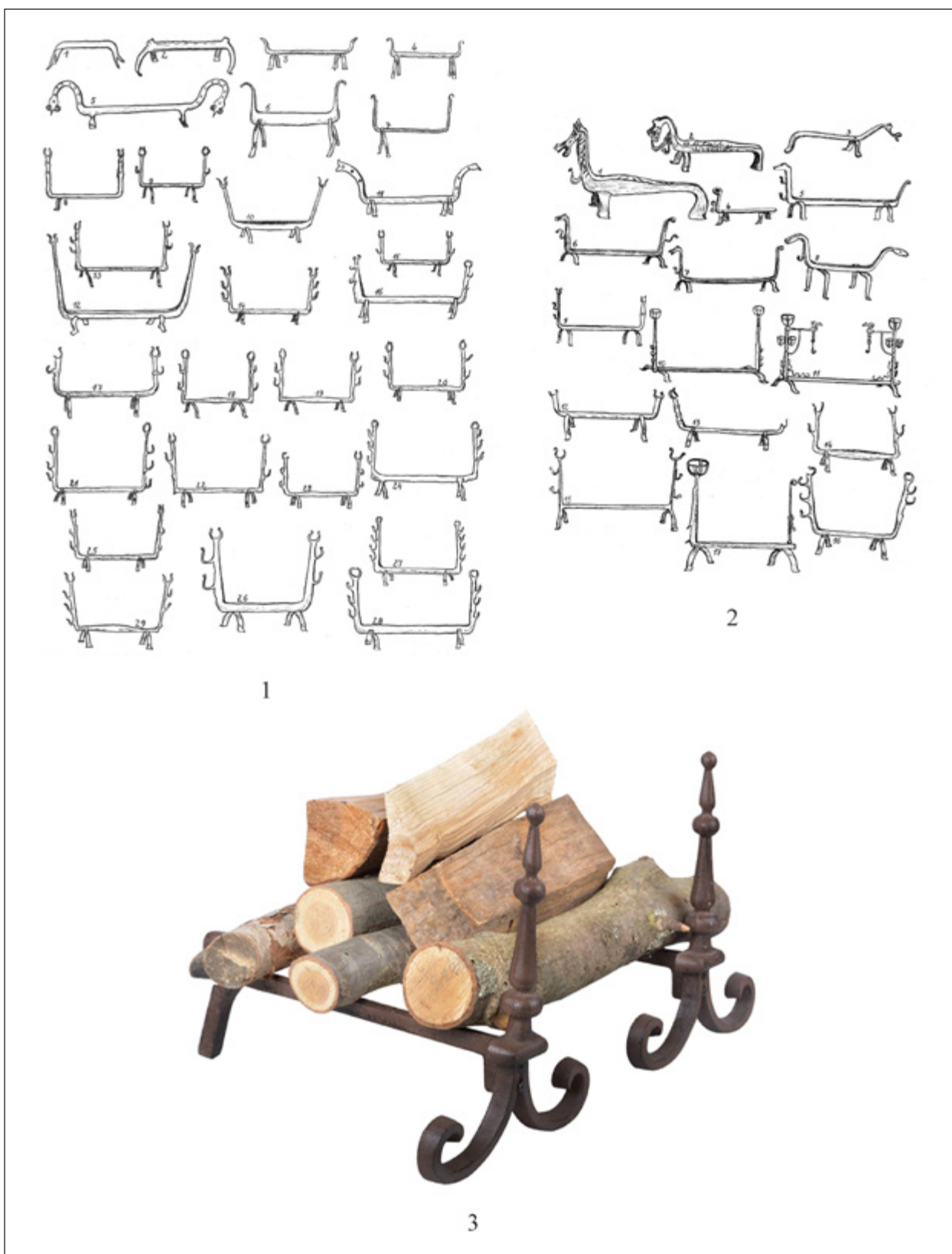
- MMM ltsz.: 52.432.1 =
<http://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5872567> (a letöltés dátuma: 2020.01.28.)
- TJM ltsz.: 55.31.2 =
https://mandadb.hu/tetel/47306/Szarmata_tuzikutya_z_es_orsogomb (a letöltés dátuma: 2020.01.28.)
- TLM ltsz.: 57.8.8 =
<https://hu.museum-digital.org/portal/singleimage.php?objektnum=271986&imagenr=358102> (a letöltés dátuma: 2020.01.28.)

Denomination and functional definition problems in connection with a group of objects: the so-called andirons

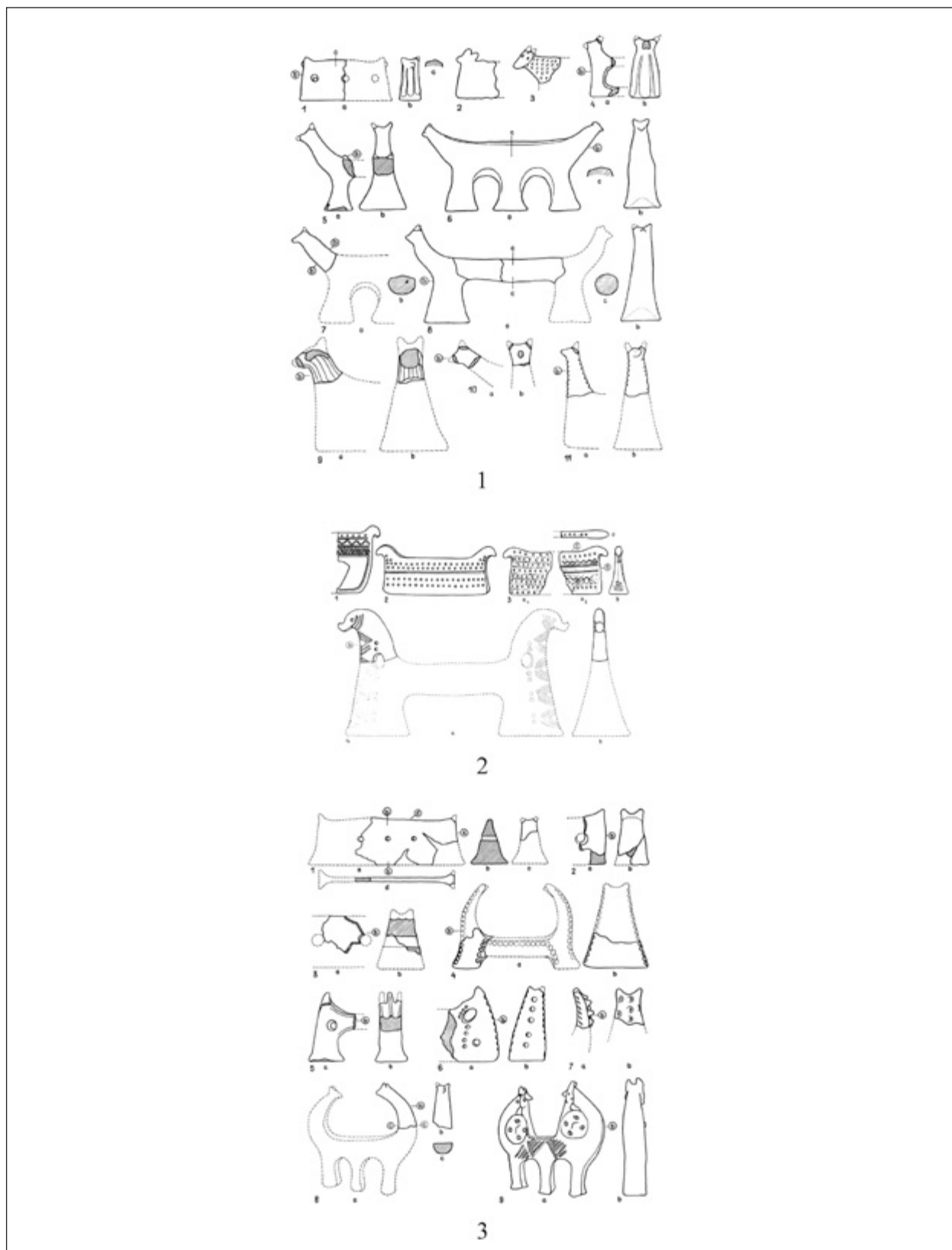
In this article, the author basically draws attention to a common denomination problem in Hungarian archaeological research. The Hungarian ethnographic collections contain a large number of andirons, usually made of wrought iron. These objects ensure proper burning of logs in open fireplaces. Archaeological research also uses the term andiron for many special clay objects found in prehistoric (mostly in Bronze and Iron age) sites. Although they are somewhat similar in shape to “real” andirons, their other characteristics (thin villages, ornamentation etc.) could certainly perform a function different from that of ethnographic andirons. Thus, the use of this name for these objects is considered by the author of the article as unfounded. In addition, in the case of a third group of objects, the term appears frequently in the archaeological literature as well. This third group of objects consists of pyramidal/truncated pyramidal, cone shaped/truncated cone shaped objects made of solid clay, which are drilled at their pointed ends. They are not formally similar to “real” andirons and although it is not excluded that they were even used to support logs, their shape and training make this unlikely. In terms of their shape, they are more likely to be classified as different weights (fishing net weights, loom weights or roof weights). It is very likely that they were originally made for such purposes, but their secondary use is not excluded as well. If only a few of them are found – especially near former ovens, fireplaces – then it is not impossible that they have been used in the form of *topka*, known from the research of Serbian colleagues, that is, a support or a pad for baking dishes/pans. All in all, it would be worth considering using the term andiron only for “real” andirons in ethnographic collections, and for the other two groups of objects, they should be associated with names that are closer to their true function.

1. tábla: Vasból kovácsolt tűzikutyák a magyar néprajzi anyagban: 1.: Tűzikutya Bántapolcsányról (HOM); 2.: Tűzikutya Cúnról (Néprajzi Múzeum); 3.: Háromlábú tűzikutyák (БАТКҮ 1938, I. tábla nyomán); 4.: Négylábú tűzikutyák (БАТКҮ 1938, II. tábla nyomán)

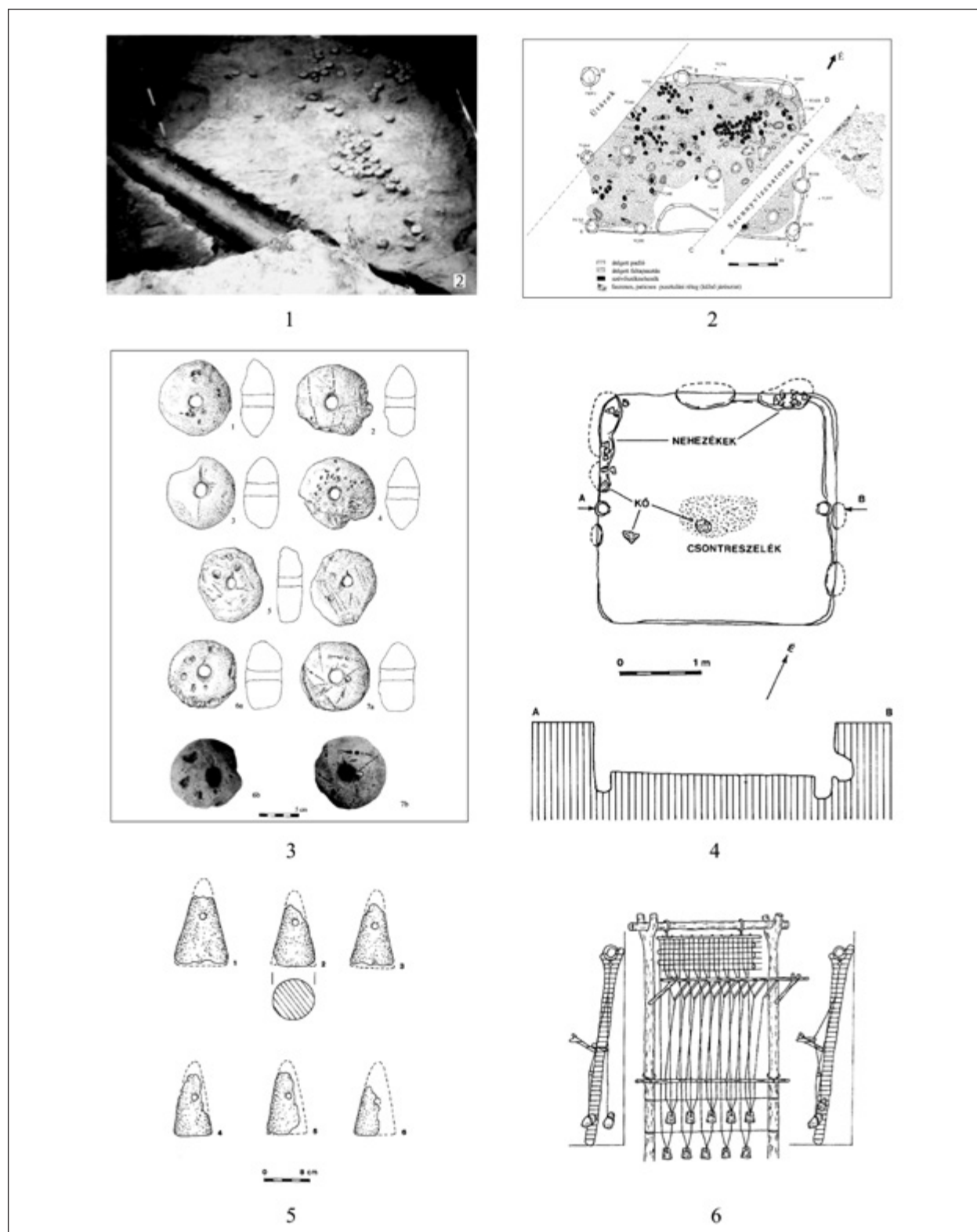
2. tábla: Állatokat/mitikus lényeket formázó tűzikutyatípusok és modern tűzikutyapár használat közben: 1–2.: Kutyát, farkast és sárkányt mintázó tűzikutyák (БАТКҮ 1938, III. tábla nyomán); 3. Modern tűzikutyapár

3. tábla: Agyagból készült, „tűzikutyának” vagy „holdidolnak” nevezett tárgyak (1.: NAGY 1979, VIII. tábla nyomán; 2.: NAGY 1979, IX. tábla nyomán; 3.: NAGY 1979, 10. tábla nyomán)

4. tábla: Kúp, csonkakúp, gúla és csonkagúla alakú agyagtárgyak (1.: TRUHELKA 1901, Tabla XIX nyomán; 2.: TRUHELKA 1901, Tabla XX nyomán; 3.: TRUHELKA 1901, Tabla XXI nyomán; 4. TRUHELKA 1914, Slika 18 nyomán; 5.: FILIPOVIĆ 1951, Slika 33 nyomán; 6.: FILIPOVIĆ 1951, Slika 35 nyomán; 7.: FILIPOVIĆ 1951, Slika 32 nyomán; 8.: FILIPOVIĆ 1951, Slika 40 nyomán)

5. tábla: Hálónéhezékek és szövészék-rekonstrukciók: 1.: Szövészéknehezékek Balatonlelle 3. számú ház padlóján (SKRIBA–SÓFALVI 2004, 8. kép 2 nyomán); 2.: Balatonlelle 3. számú ház összesített rajza (SKRIBA–SÓFALVI 2004, 10. kép nyomán); 3.: Szövészéknehezékek a Balatonlelle 3. számú házból (SKRIBA–SÓFALVI 2004, 19. kép nyomán); 4.: A morotvaparti gepida műhely szövészéknehezékekkel (CSEH 1986, 1. kép nyomán); 5.: Szövészéknehezékek a morotvaparti műhelyből (CSEH 1986, 3. kép nyomán); 6.: Vertikális rendszerű szövészék rekonstrukciója (CSEH 1986, 5. kép nyomán)

6. tábla: Tüztéri edénytámaszok és a tárgyak esetleges további funkciói: 1.: Középkori tüztéri edénytámasz (?) Csongrádról (TLM ltsz.: 57.8.8); 2.: Bronzkori edénytámasz (?) Gyulavarsándról (MMM ltsz.: 52.432.1); 3.: Topkák a szerb néprajzi anyagból (DJORDJEVIĆ–ZLATKOVIĆ 2011, Fig. 6 nyomán); 4.: A topkák felhasználásának rekonstrukciója (DJORDJEVIĆ–ZLATKOVIĆ 2011, Fig. 5 nyomán); 5.: A gúla/kúp alakú átfűrt tárgyak egyik lehetséges további funkciója (KRISTIĆ 1996, 145, Fig. 2 nyomán); 6.: Forgácsviláglók (BÁTKY 1992, 132 nyomán)